

HLEDÁNÍ ALTERNATIV NA STARÉM ZÁKLADĚ?

ANDĚLOVÁ, Kristina – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. 2023. *Pro nás dějiny nekončí: politická práce a myšlení českého levicového exilu (1968–1989)*. Praha: Argo, 2023. 353 s. ISBN 978-80-257-4229-7.

Československý, resp. český exil v období let 1948–1989 se do badatelského zájmu historiků dostal dosud jen málo. Zvláště sporá pozornost pak byla věnována tzv. druhé emigrační vlně, následující po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968.¹ Lidé odcházející do zahraničí v tomto období vstupovali do prostředí, ve kterém již existovaly některé exilové politické struktury stojící v opozici vůči komunistickému režimu v Československu. Střetávaly se tak světy dvou odlišných zkušeností, často i jiných generací, a zejména různé názorové vyhraněnosti. Poměrně podstatnou komponentou posrpnového exilu se stává jeho levicový proud, reprezentovaný několika organizacemi a skupinami. Právě jemu je věnována kniha tří autorů z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd nesoucí název *Pro nás dějiny nekončí*.

Kristina Andělová, Jiří Suk a Tomáš Zahradníček se již dříve ve svých výzkumech věnovali dějinám politického myšlení (např. Suk et al. 2017; Gjuríčová – Zahradníček 2018; Suk 2016). Své nejnovější poznatky komplexně zúročili v recenzované knize, která představuje vybrané

skupiny levicového exilu prostřednictvím analýzy jejich tiskovin, ideových textů a snah o politickou praxi.

V úvodu autoři stručně představují jednotlivé etapy odchodu občanů komunistického Československa do exilu, jejich rozdílná politická východiska po srpnu 1968 a konečně i jejich afiliaci k západoevropské levici. Kniha je dále členěna do tří kapitol, z nichž každá zpracovává konkrétní skupinu českého levicového exilu: autorský okruh kolem časopisu *Listy*, sestávající z československých reformních komunistů, redakční kruh periodika *Informační materiály*, vzešlý z tzv. Hnutí revoluční mládeže, a konečně exilovou Československou sociální demokracií. Autorský kruh *Listů*, jehož činnost v knize zpracovala Kristina Andělová, se ustavil kolem Jiřího Pelikána a dalších významných reformních komunistů, kteří odešli za hranice po potlačení pražského jara armádami pěti zemí Varšavské smlouvy. Patřil mezi ně například Ota Šik, Eduard Goldstücker či Antonín Jaroslav Liehm. Pelikán začal vydávat dvouměsíčník, který posléze přijal za svůj podtitul „Časopis československé socialistické opozice“, v roce 1971 v Římě; ve spolupráci se Zdeňkem Hejzlarem, Dušanem Havlíčkem a dalšími. Díky kontaktům získaným při působení ve

1 Jednu z výjimek tvoří práce Francise D. Rašky *Dlouhá cesta k vítězství*, která mj. pojednává i o skupině Listy (Raška 2015).

vysokých stranických a vládních funkcích nebyl pro tuto skupinu příchod do zahraniční tak složitý jako pro jiné exulanty.²

Listy představovaly platformu jak pro obhajobu československého reformního komunismu, tak pro zvažování možných východisek z normalizačního režimu. Pokoušely se spolupracovat i s jinými exulanty; v tomto smyslu bylo jejich zaměření široké a otevřené i autorům jiné politické orientace.³ Protože se orientovaly především na československé čtenáře, přinášely zejména reflexe tamějšího politického dění: studie, komentáře a analýzy, zprávy o exilových a samizdatových uměleckých aktivitách nebo informace o činnosti komunistických stran v Evropě a ve světě.

Spíše okrajovou pozici zaujímali v českém levicovém exilu bývalí členové neformálního uskupení Hnutí revoluční mládeže. O zmapování jejich činnosti se v knize zasloužil Jiří Suk. Šlo o radikálně levicové hnutí, jehož členy byli zejména vysokoškolská studenti. Mezi čelné představitele patřili Petr Uhl, Petruška Šustrová, Egon Bondy či Jaroslav Suk. Politicky stálo hnutí nalevo od vládnoucí KSČ, přičemž inspirací pro kritiku mu byly vedle trockismu i další proudy (maoismus, anarchismus apod.). Hnutí přešlo v srpnu 1969 do ilegality. Státní bezpečnost je odhalila a v roce 1971 byli jeho představitelé odsouzeni – nejdelší, čtyřletý trest vězení dostal Petr Uhl. Odsouzených se ve svém prohlášení zastal výbor tzv. Čtvrté (trockistické) internacionály. Část bývalých členů

emigrovala a v Berlíně začali vydávat čtvrtletník s názvem *Informační materiály*.

Činnost a výstupy tohoto politického bulletinu redigovaného ze Západního Berlína a formálně rovněž z Paříže⁴ vycházely ze specifického pohledu na socialismus ovlivněného trockismem. Suk tento světový názor zasazuje do evropského, respektive světového kontextu. Okruh kolem časopisu, sestávající zejména z Jaroslava Suka, Sybilly Plogstedt a Jaromíra Cekoty, neměl v exilu na rozdíl od Listů jednoduchou pozici, neboť na něj západní vlády a jiné exilové složky pohlížely s nedůvěrou jako na extremistický. Kromě toho se jednalo o nepočetnou skupinu, s největší oporou právě v trockistické internacionále. Okruh se rozpadl na počátku 80. let, kdy současně přestaly vycházet i *Informační materiály*.⁵

Tomáš Zahradníček se ve třetí kapitole věnuje myšlení a praxi sociálně-demokratického exilu po roce 1968. Ten se od předchozích dvou skupin lišil tím, že existoval již od roku 1948, kdy jej vytvořili bývalí funkcionáři strany v čele s Václavem Majerem, Blažejem Vilímem a Vilémem Bernardem. Činnost nicméně postupem času stagnovala. Po obsazení Československa odešla ze země část sociálních demokratů, kteří se snažili stranu obnovit, mezi nimi Přemysl Janýr nebo Karel Hrubý.

Nově přichází se v zahraničí snažili zapojit do struktur exilové strany. Odlišná zkušenost ovšem vyvolávala problémy. Přemysl Janýr a skupina mladších sociálních demokratů se nebránili širší spolupráci levicového exilu, a to včetně reformních komunistů skupiny *Listy*. Poúnoroví emigranti se naopak stavěli

- 2 Kontakty se nadto ukázaly důležité v druhé polovině 70. let, kdy se prohloubily rozpory mezi Sovětským svazem a západoevropskými komunistickými stranami. V myšlenkách eurokomunismu totiž *Listy* do určité míry spatřovaly ideje pražského jara. Eurokomunismus byl ovšem jen jednou z myšlenek, ke které se okruh Listů při hledání nesovětské verze komunismu obracel – někteří si všímali působení opozice i v jiných východních zemích a alternativu hledali například v Číně.
- 3 Limitem této spolupráce byl prostý fakt, že skupina *Listy* byla pořád komunistická, což zejména pro starší, poúnorovou část exilu představovalo nepřekročitelný problém.

4 Skutečnost, že některá vydání *Informačních materiálů* uvádějí jako adresu vydavatelství Paříž, byla dána vazbou na sekretariát Čtvrté internacionály, který ve francouzské metropoli sídlil (133).

5 Později, od roku 1986, byly nahrazeny českou mutací časopisu Čtvrté internacionály *Inprecor*.

ostře proti jakékoliv spolupráci s komunisty. Ve straně vedené Vilémem Bernardem (respektive Karlem Hrubým) se po smrti Václava Majera postupně vytvořila opozice kolem Radomíra Luži, do které patřili právě Janýr nebo pozdější první předseda polistopadové strany Jiří Horák. Luža, ač náležel k pouňorovým exulantům, se nestavěl proti spolupráci s bývalými a reformními komunisty. Od roku 1979 začalo v exilu v redakci Jiřího Loewyho vycházet čtvrtletně *Právo lidu* coby ústřední tiskovina exilové strany, jež se nakonec stala mimo jiné platformou pro dialog různých náhledů na politiku strany.

Na základě důkladné analýzy materiálu dovoluje kniha prověřit, nakolik se tyto tři směry odlišovaly, zda se v něčem jejich pohled střetával a jakým způsobem se vypořádávaly se společnými problémy. Všechny výše uvedené skupiny vycházely z odlišných ideologickýchází a zároveň měly různou politickou zkušenost. Zřetelné jsou ovšem i prvky, které je spojovaly. Tyto styčné body lze pro lepší pochopení rozdělit na praktické a ideové. K těm praktickým náleží problematika exilového zázemí. Všechny skupiny měly jistou formu podpory od západních organizací: Listy od evropských komunistických a socialistických stran, *Informační materiály* od Čtvrté internacionály a sociální demokraté od svých sesterských stran na západě. Nejtěžší to měla skupina kolem *Informačních materiálů*, jelikož se jednalo o mladé lidi bez ukončených studií a bez vybudované sítě kontaktů (21).

Druhým praktickým aspektem byl problém generační, který se v každém z pojednaných případů projevoval odlišně. Okruh kolem Listů neměl nástupce v podobě mladé generace, kterou by si kvůli svému specifickému složení mohl jen těžko v exilu vychovat. Pro skupinu *Informačních materiálů* se tento problém projevoval v neexistující síti kontaktů a tíživé pozici v exilu (21). U sociálních demokratů se spory vyjevovaly v konfrontaci mezi starší a mladší generací

exulantů. Pouňorová a posrpnová exulanti (nadto pak později příbyvší chartističtí) měli odlišnou životní zkušenost s KSC a Československem, což zavadalo příčinu k mnohým neporozuměním a neshodám. Zahradníček je shledává například u členů redakční rady časopisu *Svědectví*, konkrétně trojice Jiří Horák, Radomír Luža a Josef Jonáš, či zejména ve spojení s osobou Přemysla Janýra, který dříve patřil k prokomunistické levici uvnitř sociální demokracie (231, 235).

V ideové rovině lze vyznačit společné klíčové pojmy, o něž jednotlivé skupiny opíraly svá východiska: svoboda, demokracie a socialismus. Ačkoli je vykládaly různě, v konečném důsledku byly cíle skupin podobné: jak skupina Listy, tak *Informační materiály* nechťely demonstřovat stávajícího socialismu, ale jeho změnu. Oproti tomu sociální demokraté z principu nemohli souhlasit s pouňorovým vývojem v Československu: stávající režim považovali za nereformovatelný, ba až nelegální.

Listy změnu hodlaly uskutečnit na základech pražského jara, odmítající stalinismus (respektive tzv. neostalinismus brežněvovské éry, byť se jedná o poněkud zavádějící pojem, vytvořený právě exulanty, jak v knize uvádí Kristina Andělová s odkazem na práci Michala Kopečka)⁶ (61). Zároveň neusilovaly o konec vlády komunistické strany, ale přály si nalézat, s odvoláním se na minulost, vlastní cesty k socialismu, jak k tomu ostatně odkazuje název kapitoly „Socialismus bez Moskvy“. V podání Jiřího Pelikána byl nejsvětlejším momentem dějin strany vysočanský sjezd v srpnu 1968, díky svým demokratizačním prvkům. Posrpnový režim Pelikán označil za okupační (60). K únorovému uchopení moci v roce 1948 a k následným

6 Kopeček tvrdí, že ač režimy v zemích sovětského bloku nepřestaly být represivní ani v 70. a 80. letech, „v mnoha různých ohledech byly pokračováním chruščovovských impulzů z 60. let“ (Kopeček 2020: 281–296), cit. dle *Pro nás dějiny nekončí*, s. 61.

politickým procesům však nebyli Pelikán a další přispěvatelé *Listů* schopni zaujmout jasné stanovisko, a snažela se na ně proto kritika od stran národněsocialistického a křesťanského exilu (64). Okruh kolem *Informačních materiálů* si vytyčil poněkud jinou cestu, vycházející z trockistického pohledu na dějinný vývoj. I tato skupina považovala stalinismus za deformaci. V jejich interpretaci se ze Sovětského svazu stal přebujelý moloch, ve kterém se moci chopil byrokratický systém, který považovali za nutné nahradit samosprávou a dělnickými radami (138–139, 155–156). Na rozdíl od *Listů* nebylo jejich pojetí socialismu spojené s podmínkou vlády Komunistické strany.

Podobně sociální demokraté, kteří již na počátku století vyměnili revolučnost za aktivní politickou práci v parlamentu, vyjadřovali k sovětskému komunismu odpor. Jejich nesouhlas ukazoval na dvě věci: jednak na vlastní hodnotovou neústupnost, jednak na nenaplnění aktuálních potřeb doby. Neochota starých sociálně demokratických funkcionářů opouštět své pozice a svolit k bližší spolupráci s levým exilem, zejména skupinou *Listy*, sporům nijak neulehčovala a vedla naopak k vlastní marginalizaci.

Všechny tři skupiny se rovněž musely vyrovnat se dvěma poměrně důležitými mezníky: Chartou 77 a sovětskou perestrojkou. Charta byla přijata víceméně pozitivně všemi skupinami, které v ní měly i své zástupce. Na druhou stranu byla kritizována za svoji nepolitičnost a přílišné zaměření na intelektuály (dle Pelikána). Jistý impuls pro skupinu *Listy* představoval nástup Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu, avšak následovaný zklamáním z jeho mlčení k událostem pražského jara. Petr Uhl musel před *Informačními materiály* Chartu obhajovat, nicméně odlišné názory na Chartu 77 mezi členy bulletinu na přelomu 70. a 80. let paradoxně přispěly k rozvolňování redakčního a autorského okruhu. Suk k tomu uvádí: „Odpor se

přesunul do roviny morální, občanské a právní a nabyl (legálního) evolučního, nikoli (ilegálního) revolučního charakteru“ (174). Pro sociální demokracii byla situace s Chartou složitější v tom smyslu, že v jejím jádru stáli bývalí reformní komunisté, jmenovitě např. Jiří Hájek nebo do exilu přibývší Zdeněk Mlynář. Opět se projevíly rozpory, kdy mezi zastánce Charty patřil Přemysl Janýr. Rovněž vedení Socialistické internacionály se snažilo přimět exilovou stranu k užší spolupráci s chartistickými emigranty (261–262). V konečném důsledku se nicméně při čtení tří hlavních kapitol knihy zdá, že Charta byla všemi skupinami oceňována, snad právě i proto, že nefungovala toliko na politické, ale zejména lidskoprávní bázi a snažila se na režimu vymáhat zákonná práva (82, 199).

Postoj k perestrojce byl v lecčem podobný. Pro reformní komunisty z *Listů* znamenala naději, postupně však vystřídanou zklamáním. Pro trockisty z *Informačních materiálů* a jejich pokračovatele byl sovětský systém nereformovatelný a jednalo se vždy jen o kosmetické změny. Ani sociální demokraté neviděli možnost reformy. Dodejme, že všechny tři skupiny se pochopitelně ocitaly v zorném poli Státní bezpečnosti, přičemž největším trnem v oku jí byla skupina *Listy*, zejména pak její čelný představitel Jiří Pelikán. Tajná policie pronásledovala snahy všech tří okruhů pašovat tiskoviny (*Listy*, *Informační materiály* a *Právo lidu*). Kromě toho se jí zejména v případě sociálních demokratů podařilo nasadit agenty i do zahraničí. Bohužel nemalá část svazků StB týkajících se sledování levicového exilu byla v roce 1989 skartována.

Po stránce obsahové není knize prakticky co vytknout, snad jen příliš široké kontexty, ve kterých je představena skupina *Informační materiály* a exilová sociální demokracie, neboť text v těchto pasážích působí poněkud těžkopádně a odbíhá od sledovaného období. Jinak je výklad psán velmi přístupným jazykem,

čitivost je podpořena funkčně zapojenými citacemi z exilových časopisů uvedených okruhů. Zároveň je třeba ocenit využití velkého množství podpůrné memoárové literatury a časopiseckých textů, díky nimž je kniha kvalitní odbornou publikací a řadí se k základním textům o československém, resp. českém exilu.

Zbývá nyní položit si otázku, co vlastně zbylo z českého levicového exilu po roce 1989? Autoři v závěru knihy nastiňují nesnadné návraty exulantů a jejich snahy zapojit se do politické práce doma. Ze tří exilových periodik dosud vychází pouze *Listy*, které se svým obsahem nicméně blíží pozici sociální demokracie. V nastalé celospolečenské změně nebyla poptávka ani po reformách socialistického systému ani po levicově orientovaných revolucích. Nejlépe dopadli sociální demokraté, byť jde o úspěch s otazníkem. Obnovení strany doma proběhlo fakticky bez vlivu exilové organizace, snad s výjimkou předsednické kandidatury Jiřího Horáka, který ovšem patřil k opoziční skupině spojené s Janýrem. Po velkých úspěších z konce 90. let a počátku milénia se další

existence a směřování sociální demokracie jeví velmi nejistě.

Geneze, působení a vzájemné myšlenkové střety tří směrů českého levicového exilu se ukazují být živým podnětem pro dnešní politické debaty o globalizaci, liberálním tržním hospodářství nebo problematice evropské integrace. V tomto ohledu je kniha přínosným příspěvkem k dějinám současného českého politického myšlení, a mohla by se tak stát impulsem k dalšímu výzkumu, přesahujícimu do 90. let, kdy se česká levice ocitá v krizi. Snad je možné tvrdit, že dějiny levicového exilu a jeho myšlení jsou dějinami neúspěchu. Neschopnost překonat spory pramenící nejen z ideologických rozdíků, ale i z historických a osobních zkušeností, jsou pro levicovou emigraci symptomatické a při zpětném pohledu snad i pochopitelné. Nesnadná situace přelomu 80. a 90. let, kdy byly levice a její hodnoty stigmatizovány již minulým režimem, stejně jako zatlačeny do defenzivy rodícím se divokým kapitalismem, neumožnila levicovému exilu slavnostní návrat. Naopak jej povětšinou poslala do zapomnění.

Bibliografie

- GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. 2018. *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992*. Praha: Argo, 2018.
- KOPEČEK Michal. 2020. Was there a Socialist Rechtsstaat in Late Communist East Central Europe? The Czechoslovak Case in a Regional Context. *Journal of Modern European History* 18, 2020, č. 3, s. 281–296; DOI: 10.1177/1611894420924960.
- RAŠKA, Francis D. 2015. *Dlouhá cesta k vítězství: československá exilová hnutí po roce 1968*. Praha: Academia, 2015.
- SUK, Jiří. 2016. *Veřejné záchodky ze zlata: konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*. Praha: Prostor, 2016.
- SUK, Jiří et al. 2017. *Šest kapitol o disentu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2017.

Mgr. Martin Jelínek
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
martin.jelinek.01@seznam.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.